

יישום דידיקטי של "תורת השיח" בהוראת כתיבה מדעית

יאיר בריג

נושאי הלימוד במכללה להכשרת מורים דורשים מהלומד התמודדות אינטלקטואלית בהבנה ובכתיבה של טקסטים מדעיים בתחומי ידע שונים. ההתמודדות עם אתגר קשה זה מחייבת לימוד תיאורטי של היסודות הלשוניים והרטוריים, המרכיבים את הטקסט המדעי.

החל משנות השישים חלה פריצת דרך בהרחבת תחומי המחקר של הבלשנות מעבר לגבולות המשפט, שנתפש עד אז כיחידה הלשונית הגדולה ביותר בתחום עיסוקו של הבלשן. מוקד ההתעניינות עבר מהעיסוק בצד המבני של הלשון לעבר תפקודה התקשורתית. שינוי זה חייב להסביר את מהות הקשר שבין צורות לשון והערך הסמנטי של המבע לבין תפקודה התקשורתית של הלשון. כתוצאה מכך היה צורך לעבור לניתוח של יחידה לשונית, המורכבת מרצף של משפטים בעלי מבנה סמנטי, שהוגדרה במונח "יחידת-שיח" (discourse unit)¹.

מחקר "בלשנות הטקסט" הבוחן את הקשרים שבין ההיגדים (פרופוזיציות) המרכיבים את יחידת השיח וההופכים אותה ללכידה נקרא "ניתוח השיח". ניתוח זה אפשרי בשני מישורים שונים, שהבנתם חיונית לכתיבתו של כל טקסט מדעי:

- א. "המישור העילי" - בו נחקרים האמצעים הלשוניים הגלויים המשמשים כחוליות קישור בין המשפטים ("הקישוריות").
- ב. "המישור התשתיתי" - בו נבדקת מהות הקשרים הסמנטיים שבין ההיגדים המרכיבים את יחידת השיח לבין "נושא דיון השיח" (= "הלכידות").²

שני מרכיבי השיח האלה מציינים תכונות אשר באמצעותן ניתן להפוך סדרה של משפטים בודדים ליחידת הבעה טקסטואלית רציפה ומלוכדת, הבנויה כהלכה וניתנת להבנה.

הקישוריות מוגדרת כתכונה המצויה "במבנה העילי" של הטקסט ומציינת את מידת הדיקות ורציפותו. היא מתבטאת בקישור מפורש בין פסוקיות ומשפטים באמצעות קשרים לשוניים דקדוקיים ולקסיקליים גלויים. לעומת זאת, הלכידות היא תכונה סמנטית של יחידת השיח המציינת את דרגת הארגון, האחדות, העקביות והרלוונטיות של ההיגדים בהתייחסותן ל"נושא הדיון".

ההנחות התיאורטיות של ספרות מחקר "תורת השיח" שימשו החל משנות השבעים בסיס לעריכת מחקרים אמפיריים, אשר מטרתם היתה לחקור את השימוש באמצעי הקישוריות ואת רמת איכות הלכידות בטקסטים שנכתבו על-ידי תלמידים ברמות גילאיות שונות. החוקרים האלידי והאסן, (1976) הציגו מחקר מקיף שמייך בצורה שיטתית את אמצעי הקישוריות בלשון האנגלית, מחקר שאפשר העמדת מודל למיון ולמדידה כמותית של השימוש באמצעי קישוריות בלשון הכתיבה של תלמידים.

המחקר התיאורטי שעסק בלכידות הציג תנאים הכרחיים שצריכים להתקיים בטקסט כדי שיוגדר כטקסט לכיד (ניר, תשמ"ב; בלום וניר, 1981; שראל, תשמ"ד; ריינרט, 1980; גיורא, 1985). תנאים אלה אפשרו למחקרים האמפיריים הצבת קריטריונים בסולמות מדידה, במטרה להעריך כמותית את איכות לכידות הטקסט.

תוצאות המחקרים בלשון הכתובה של תלמידים כותבי אנגלית ותלמידים כותבי עברית (למשל, קורהורסט, 1987; שפיגל ופיצגרלד, 1990; בריג, תשנ"ד) הראו את הממצאים הבאים:

- א. בכתיבתו של התלמיד הבוגר (כיתה י"ב ומעלה) ניכרת נטייה להפחתה כמותית בשימוש באמצעי הקישוריות (בהשוואה לכתיבתו של התלמיד הצעיר ממנו) כאמצעי ליצירת הרציפות הטקסטואלית, וכתחליף לכך הסתמכות-יתר על הסמנטיקה של הטקסט.

ב. התלמיד הבוגר הכותב עברית אינו מנצל כראוי את רשימת מלאי "חוליות הקישור", אשר מעמידה לו הלשון, כדי להעלות את איכותה הסגנונית של לשון הטקסט, לעומת עמיתו כותב האנגלית, המציג הבנה בתחום מערכת היחסים בין המשמעים המרכיבים את השדה הסמנטי, ולכן נוטה לגוון את השימוש ב"חוליות הקישור".

ג. רמת איכות הלכידות משתפרת בתהליך התבגרותו הכרונולוגית והאינטלקטואלית של התלמיד. ניתן להסביר התפתחות זאת על רקע ממצאי ספרות מחקרית שבה התחזקה בשנים האחרונות הדעה, שהמשתנה הנקרא "כמות הניסיון הבית-ספרי (schooling)" הוא גורם בעל השפעה בהתפתחותן של מיומנויות קוגניטיביות, הקניית הרגלי חשיבה, אסטרטגיות להתמודדות עם מטלות כתיבה והבנה של טקסטים בדרגות קושי שונות (קהאן ודייוויס, 1987; קהאן וכהן, 1989).

לאור סקירה זאת נשאלת השאלה, כיצד ניתן ליישם את הנחות המחקר התיאורטי של "תורת השיח" וממצאי המחקר האמפירי בהוראת הכתיבה המדעית?

הכתיבה המדעית מטילה על הכותב מסגרת נוקשה, המחייבת אחריות להיגיון הפנימי של הכתוב. התכנים חייבים להימסר בלשון מדעית שתכונותיה הן: בהירות, חד-משמעות והימנעות משימוש במאפייני הלשון הריגושית: מטאפורות, דימויים, פניות לרגשות הנמען.

תוכני הטקסט המדעי נמסרים באמצעות שימוש באמצעים רטוריים, כגון: הגדרה, הדגמה, הקבלה והשוואה. פיתוח התכנים בתבניות אלה מחייב העמדת היגדי טענות המייצגים מערכת יחסים לוגיים כמו: ניגוד בין פרטים, ברירה בין עמדות, יחסי סיבה ותוצאה ויחסי קיום תנאי ותוצאה. תוצאת תהליך הכתיבה חייב להציג טקסט רציף ומלוכד.

ניתן להשיג מטרה זאת בעזרת יישום דידקטי של עקרונות הלכידות והקישוריות במסגרת נושאי הוראת הכתיבה המדעית. היישום הדידקטי של הוראת מרכיבי הלכידות חייב להתבסס על ההכרה שהלכידות היא המרכיב בעל השפעה הגדולה ביותר בהבנתו של הטקסט, ולכן יש צורך ללמד את התנאים הבסיסיים הצריכים להתקיים בו כדי שיוגדר כטקסט לכיד, כאשר ההדגשה צריכה להיות על שני תנאי יסוד כפי שהוצגו על-ידי ריינרט, (1980) וגיורא, (1985):

תנאי ראשון - עקיבות (consistency) זהו תנאי סימנטי-לוגי הדורש שכל היגד בטקסט יהיה תואם להיגדים שלפניו במובן זה, שההיגד הנתון וההיגדים הקודמים לו יהיו אמיתיים באותו מצב של עניינים.

תנאי שני - רלוונטיות. הרלוונטיות מוגדרת כיחס הרעיוני שבין היגד לבין "נושא דיון השיח". תנאי הרלוונטיות יתקיים אם הטיעונים העיקריים של ההיגדים יהיו רלוונטיים מבחינה רעיונית ל"נושא דיון השיח".

היישום הדידקטי של הוראת הקישוריות צריך להתמקד בעקרונות היסוד הבאים:

א. הקישוריות אינה תנאי הכרחי ומספיק ללכידות הטקסט.

ב. שימוש מרובה (ולעתים עודף) בכמות אמצעי הקישוריות אינו תורם להעלאת רמת איכות הלכידות.

ג. בהנחה שאיכות השימוש באמצעי הקישוריות משפיעה על איכותו הסגנונית של הטקסט המדעי, הרי שההתמקדות בהוראת הקישוריות צריכה להיות בשלב הראשוני בהצגת מערכת היחסים הסמנטיים, שניתן להעמיד בין הלקסמות³, המרכיבות את השדה הסמנטי. הקניית ידע בתחום זה עשויה לשפר את היגיון בבחירת "חוליות הקישוריות" בלשון כתיבתו של התלמיד.

טקסט מדעי, שיתאפיין בשימוש מגוון באמצעי קישוריות תוך ניצול נכון של מערכת היחסים הסמנטיים בין הלקסמות של השדה הסמנטי, יוכל להעיד על רמת כשירות לשונית בוגרת של הכותב.

הערות

1. יחידת שיח - יחידת ניתוח הגדולה מהמשפט והמהווה חלק מהטקסט (או שהיא בבחינת טקסט העומד בפני עצמו) ומתאפיינת בתכונת-על: "לכידות" (ניר, תשמ"ב).
2. נושא "דיון השיח" - "נושא על", אלמנט מרכזי, אשר כל מערכת ההיגדים מתייחסת אליו.
3. לקסמה - (Lexeme) מלה או צירוף, שהם יחידה בעלת משמעות במילון.

ביבליוגרפיה

- ש' בלום, ר' ניר, "מבנה המבע של ידיעה בעיתון יומי; ניתוח השיח, **"הספרות**, 31-30, תל-אביב 1981, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 58-69.
- י' בריג, "מאפייני הקישוריות בכתיבת טיעון ושכנוע של תלמידי כיתות י'-ב בבתי-ספר על-יסודיים עיוניים וטכנולוגים, **"חלקת לשון**, 13, תל-אביב 1984, מכללת לוינסקי לחינוך, המכון לחקר הלשון ולהוראתה, עמ' 48-68.
- ר' ניר "כותרות העיתון כיחידות שיח, **"עיונים בחקר השיח**, אקדמון, ירושלים 1982, עמ' 75-116.
- צ' שראל, **מבנים של שיח בספרי לימוד עבריים במדעי הרוח והכשירות התקשורתית של פרחי-הוראה**. (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"), האוניברסיטה העברית, ירושלים 1984.
- S. Cahan, and D. Davis, A between-grade-levels approach to the investigation of the absolute effects of schooling achievement, **American Educational Journal**, 24, 1987, pp.1-13.
- S. Cahan, N. Cohen, Age versus schooling effects on intelligence development, **Child Development**, 60, 1989, pp.1239-1249.
- M. Corwhurst, "Cohesion in argument and narration at three grade levels", **Research in the Teaching of English**, 27, 1987, pp,185-189
- R. Giora, Notes towards a theory of text coherence, **Poetics Today**, 6, 1989, pp. 699-715
- M. A. K. Halliday, and R. Hasan, **Cohesion in English**, London 1976, Longman.
- T. Reinhart, Conditions for text coherence, **Poetics Today**, 1, 1980, pp. 161-180.
- D. L. Spiegel, J. Fitzgerald, Textural cohesion and coherence in children's writing revisited, **Research in the Teaching of English**, 24, 1990, pp. 48-64.